

Specifikus történetek

Kijelölő jelzők és a magyar főnévi kifejezések
referenciális tulajdonságai

Egedi Barbara

MTA Nyelvtudományi Intézet

Szeged, 2018. október 18.

A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X.

Bevezetés

A magyar főnévi kifejezések történeti nyelvtana

NKFI 125070 (2017-2020)

Uráli nyelvek névszói szerkezetei

/ Nominal Structures of Uralic Languages (NSUL)

NKFI 125206 (2017-2021)

Honlap: <http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/nsul/index.html>

Kapcsolódó területek, kutatások újabb eredményei:

- a számbeli egyeztetés jelensége (Dömötör 2011, Horváth 2015)
- a kvantorok történeti szemantikai elemzése (Bende-Farkas 2014, 2015)
- a módosítók és a referencialitás kódolásának összefüggései

Bevezetés

Határozottság és specifikusság

Határozottság = **referenciális azonosíthatóság** nyelvtani kódolása

- A beszélő azt jelzi, hogy a hallgató azonosítani tudja a főnévi kifejezés referenciáját, ez ugyanis a diskurzus és/vagy közös tudásuk része (vö. Lyons 1999)

Specifikusság = egy **referenciális azonosítható** halmaz eleme(i)

- A beszélő azt jelzi, hogy a hallgató azonosítani tudja annak a halmaznak a referenciáját, amelybe/amelyhez a főnévi kifejezés tartozik

(1) Megsimogatom a kutyát.	→ határozott
(2) Megsimogatom az egyik kutyát.	→ specifikus
(3) Megsimogatom valamelyik kutyát.	→ specifikus
(4) Megsimogatok egy kutyát.	→ specifikus / nem-specifikus

A nyelv(történet)i leírásra javasolt megközelítés

Szintaktikai változókon / paramétereken alapuló megközelítés
(itt NP paraméterek)

vö. Parametric Comparison Method

Giuseppe Longobardi (York) – ERC Advanced Grant

<https://www.york.ac.uk/language/research/projects/langelin/>

Longobardi (*inter alia* 2009, legújabban 2014)

Uráli projekt (NSUL)

- korpuszépítés nyelvi jelenségek szerinti modulokba rendezett adatokkal

Egy nyelvi jelenség variációjának vizsgálata három lehetséges kimenettel:

- ◆ diakrón változók
- ◆ dialektális változók
- ◆ regiszter változók
- ◆ szabad változók (?)

A jelzős szerkezetek osztályozása

TNyT II/2 (= S. Hámori 1995)

Az alárendelő szerkezetek: a főnévi szerkezetek

I. Minőségjelzős szerkezetek

- ◆ minősítő jelzős szerkezetek
- ◆ kijelölő jelzős szerkezetek

II. Mennyiségjelzős szerkezetek

III. Birtokos jelzős szerkezetek

IV. Értelmező jelzős szerkezetek

A jelzős szerkezetek osztályozása

TNyT II/2 (= S. Hámori 1995)

Az alárendelő szerkezetek: a főnévi szerkezetek

I. Minőségjelzős szerkezetek

- ◆ minősítő jelzős szerkezetek
- ◆ **kijelölő jelzős szerkezetek**

- ❖ tulajdonnévi jelző (ragadványnevek, családnevek, földrajzi nevek, stb.)
- ❖ főnévi mutató névmási jelző (*ez, az, ezen, azon, emez, amaz* (vö. Dömötör 2008, Egedi 2015))
- ❖ helyzetet jelölő melléknévi jelző (pl. *belső, felső, jobb, bal*, stb.)
- ❖ sorrendet jelölő számnévi jelző (*első, másod, harmad*, stb.)
- ❖ az *-ik* kiemelő jellel létrehozott szóalakok (*egyik, másik*, stb.)

II. Mennyiségjelzős szerkezetek

III. Birtokos jelzős szerkezetek

IV. Értelmező jelzős szerkezetek

A névelőhasználatról a kijelölő jelzőkig...

A névelőtlen határozott leírások szisztematikus vizsgálata a kései ómagyar kor első felében (vö. Egedi 2011, 2014, 2017)

- grammatikai értelemben teljesen kialakult határozott névelő
- használata kötelező és szabályokkal következetesen leírható
- használatának feltételei eltérőek a maitól, és fokozatosan változnak

Általánosítás:

ún. pragmatikai egyediséget/határozottságot kellett névelővel jelölni, de csak akkor, ha bizonyos szemantikai, vagy formai feltételek egyike sem teljesül.

Szabályos névelőnélküliség →

Inherens egyediség:

- (5) A napot ke· es az időt fènki nē tugga fem Ø mē-n^c angali fem Ø fiu hanēčac Ø at'a (MünchK 30rb)
- (6) Azert véuē Ø kiral a gvrot o, kèzèbo| (BécsiK 56)

Generikus olvasatú főnévi kifejezések:

- (7) Eleg Ø taneituānnac hog legen mikent o, mèftere, es Ø zolganac hog legen mikent o, vra. (MünchK 16va)
- (8) Tahat félkèluē parančola a· zèlècn^c & a· tèngern^c & loțuala nag čèndèsseg Bizoń az èmberec čudalkodnacuala mōduan Minèmo, èz mèt Ø zèlèc & Ø tènger èngèdnèk nèki (MünchK 14va)

Mutató névmási módosító jelenlétében:

- (9) ez kenerekre (JókK 76)

Birtokos szerkezet alaptagja előtt:

- (10) èn keñèrimèt (BécsiK 182)
- (11) az élètn^c keñèrè (MünchK 91ra)

Megszorító módosítók jelenlétében: névelő opcionális, vagyis elmaradhat

Miközben kizárhatjuk, hogy

- a módosított főnévi alaptag inherensen egyedi referenciájú
- a főnévi kifejezés egésze generikus olvasatú
- nincs MNM vagy birtokos kifejezés a szerkezetben

DE: a főnév jelzős szerkezetben áll, és a módosító tartalmaz egy referenciális kifejezést, ami kellőképpen megszorítja a főnévi kifejezés egészének referenciáját

Szerkezet típusra vetítve:

- tulajdonneveket tartalmazó relációs melléknevek (pl. *galileabeli*);
- komplex szerkezetű módosítók: igeneves szerkezetek, PP módosítók, vonatkozó mondatok

(12) Haluan ke· èžt i° čudalkodec / es **otèt kouètočn°** monda (MünchK 14ra)

Egy másféle jelzőtipológia

Rijkhoff (2001) és (2002)

qualifying modifiers: tágabb értelemben minden olyan lexikális elem, amely referensének tulajdonságait specifikálja;

Kifejezésmódja: melléknév (+ főnév, ige, nem-megszorító von. mondat, stb.)

quantifying modifiers: abszolút és relatív, proporcionális és nem-proporcionális, illetve univerzális módosítók.

Kifejezésmódja: erre specializált módosítókkal (+főnév, ige, von. mondat, stb.)

locative modifiers: a főnévi kifejezés referense elhelyezhető egy bizonyos térbeli, időbeli vagy kognitív dimenzióban.

Elhelyezhetőség ~ **Azonosíthatóság**

Főnévi kifejezések referenciája azért azonosítható, mert maga a módosító, vagy a módosító egy része, egy már ismert, vagyis azonosítható referensre utal, és kettejük relációját a (jelzős) szerkezet biztosítja.

Kifejezésmódja: mutató névmási módosítók, birtokos kifejezések, restriktív vonatkozó mondatok, adpozíciós szerkezetek (pl. ez a ház, apám háza, a ház amit apám épített, a ház apámék mellett)

referential modifiers: a referens referenciális tulajdonságait jelölik (határozott/azonosítható, specifikus, generikus)

Kifejezésmódja: tipikusan névelő, és *other, same* típusú determinánsok

Egy másféle jelzőtipológia

Rijkhoff (2001) és (2002)

qualifying modifiers: tágabb értelemben minden olyan lexikális elem, amely referensének tulajdonságait specifikálja;

Kifejezőmódja: melléknév (+ főnév, ige, nem-megszorító von. mondat, stb.)

quantifying modifiers: abszolút és relatív, proporcionális és nem-proporcionális, illetve univerzális módosítók.

Kifejezőmódja: erre specializált módosítókkal (+főnév, ige, von. mondat, stb.)

locative modifiers: a főnévi kifejezés referense elhelyezhető egy bizonyos térbeli, időbeli vagy kognitív dimenzióban.

Elhelyezhetőség ~ **Azonosíthatóság**

Főnévi kifejezések referenciája azért azonosítható, mert maga a módosító, vagy a módosító egy része, egy már ismert, vagyis azonosítható referensre utal, és kettejük relációját a (jelzős) szerkezet biztosítja.

Kifejezőmódja: **mutató névmási módosítók, birtokos kifejezések, restriktív vonatkozó mondatok, adpozíciós szerkezetek** (pl. ez a ház, apám háza, a ház amit apám épített, a ház apámék mellett)

referential modifiers: a referens referenciális tulajdonságait jelölik (határozott/azonosítható, specifikus, generikus)

Kifejezőmódja: tipikusan névelő, és *other, same* típusú determinánsok

További lokatív(-szerű) módosítók nyomában...

❖ Sorszámnevet tartalmazó főnévi kifejezések

- Sorszámnevek: egy rendezett halmaz egyik elemének azonosítása (Dékány - Csirmaz 2018: 1087)

❖ -ik kiemelő jeles módosítót tartalmazó főnévi kifejezések

i.)	ii.)	iii.)	
egyik	második	szebbik	
másik	harmadik	legszebbik	
valamelyik		negyedik	...
némelyik		...	
akármelyik			
bármelyik			
mindegyik			
melyik			
amelyik			

(13) Megsimogatom az egyik / valamelyik / a második / a (leg)szebbik kutyát.

(13) *Megsimogatok az egyik / valamelyik / a második / a (leg)szebbik kutyát.

(14) Minden ember halandó.

(15) *Mindegyik ember halandó

Történetileg...

- Eredetileg specifikus, partitív szerkezet létrehozására szolgált, azaz egy adott/azonosítható referenciahalmaz egyes elemeinek, vagy részhalmazának kiválasztására, kijelölésére szolgált.

- T/3 birtokos szuffixum egyik allomorfiájának újraelemzése produktív képzővé a középmagyar kor során (É. Kiss 2017 és *megj.előtt*):

(16) könyvek(nek) egyik > **egyik** könyv

(17) könyvek(nek) mindegyik > **mindegyik** könyv

(18) könyvek(nek) egyik > könyvek(nek) egyike**e** / egyik**ük**

(19) könyvek(nek) mindegyik > könyvek(nek) mindegyike**e** / mindegyik**ük**

➤ Az -ik-es kifejezések módosítói használatának terjedése nem egyenletes

➤ Kompatibilitás a névelővel?

Ezek felvehetők új paramétereknek
(disztribúció a fontos!)

Az *egyik* ~ *másik* pár különös esete...

(20) ... egyik ... másik

(21) ... egyik ... **az** másik

(22) ... **az** egyik ... **a** másik

+ *másik* jelentésének általánosodása (pl. Látok **ø/egy** **másik** lehetőséget)

Digitális történeti korpuszok

Annotált korpuszok a történeti mondattani kutatásokban

Történeti Magánéleti Korpusz

(<http://tmk.nytud.hu>, Dömötör 2013, Novák et al. 2013)

Magyar Generatív Történeti Szintaxis 1 és 2

(<http://omagyarkorpusz.nytud.hu>; Sass–Simon 2012, Simon 2014)

Bibliapárhuzamosító keresőfelület:

parallelbible.nytud.hu

Digitális történeti korpuszok

Annotált korpuszok a történeti mondattani kutatásokban

Történeti Magánéleti Korpusz

(<http://tmk.nytud.hu>, Dömötör 2013, Novák et al. 2013)

Magyar Generatív Történeti Szintaxis 1 és 2

(<http://omagyarkorpusz.nytud.hu>; Sass–Simon 2012, Simon 2014)

Bibliapárhuzamosító keresőfelület:

parallelbible.nytud.hu

Hivatkozások

- Alberti, Gábor - Tibor Laczkó (eds.): *The Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Comprehensive Grammar Resources. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bende-Farkas Ágnes 2014. Az univerzális és az egzisztenciális kvantorok története. In: É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 127-153.
- Bende-Farkas Ágnes 2015. Az univerzális kvantifikáció az ómagyarban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 27: 71-105.
- Dékány, Éva - Anikó Csirmaz: Numerals and quantifiers. In: Alberti, Gábor - Tibor Laczkó (eds.): *The Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Comprehensive Grammar Resources. Amsterdam: Amsterdam University Press. Vol II. 1044-1152.
- Dömötör Adrienne 2013. Az ó- és középmagyar kori magánéleti nyelvhasználat morfológiailag elemzett adatbázisa. In: Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika (szerk.): *Tér, idő és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Budapest–Kolozsvár: Nemzetközi Magyaráságtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- Egedi B. 2011. Névelőtlenül, de határozottan: Lépések egy magyar grammatikalizációs ösvényen. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvéírás és diakrónia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 110-127.
- Egedi B. 2014. Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek. In: É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 96-127.
- Egedi B. 2015. Változó struktúrák, versengő stratégiák: a mutató névmási módosítók esete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 27: 107-132.
- Egedi B. 2017. Anchoring reference with modifiers. Once more about the old Hungarian definite article and its regular absence. Talk given at the 13th International Conference on the Structure of Hungarian. Budapest, 27 June 2017.
- É. Kiss, Katalin. 2017. Az -ik kiemelőjel eredetéről. In: É. Kiss, Katalin & Hegedűs, Attila & Pintér, Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia* 3. Budapest–Piliscsaba: PPKE BTK. 75–90.
- É. Kiss Katalin (megj. előtt) Possessive agreement turned into a derivational suffix. In: *Boundaries Crossed: Studies at the crossroads of morphosyntax, phonology, pragmatics, and semantics*. Dordrecht: Springer

Hivatkozások

- S. Hámori Antónia 1995. Alárendelő szerkezetek: A főnévi szerkezetek. In: Benkő L. (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 329-425.
- Horváth László 2015. Két korpuszok vallomása. *Magyar Nyelvőr* 139(4): 477-491.
- Imre Samu 1953. A határozott névelő használata a Bécsi Kódexben. *Magyar Nyelv* 49. 348-359.
- Longobardi, Giuseppe, & Cristina Guardiano. 2009. Evidence for Syntax as a Signal of Historical Relatedness. *Lingua* 119: 1679-1706.
- Longobardi, Giuseppe & Cristina Guardiano. 2017. Phylogenetic reconstruction in syntax: the Parametric Comparison Method. In: A. Ledgeway & I. Roberts (eds.): *The Cambridge Handbook of Historical Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. 241–272.
- Lyons, Christopher 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rijkhoff, Jan 2001. Dimensions of adnominal modification. In: Haspelmath, Martin et al. (ed.) *Language Typology and Language Universals*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 20.1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 522-533.
- Rijkhoff, Jan 2002. *The Noun Phrase*. Oxford studies in typology and linguistic theory. Oxford: Oxford University Press
- Novák, Attila, György Orosz & Nóra Wenszky 2013. Morphological annotation of Old and Middle Hungarian corpora. In: Piroska Lendvai – Kalliopi Zervanou (szerk.): *Proceedings of the 7th Workshop on Language Technology for Cultural Heritage, Social Sciences, and Humanities*. Association for Computational Linguistics. 43–48.
- Simon, Eszter 2014. Appendix: Corpus building from Old Hungarian codices. In: É. Kiss, K. (szerk.): *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax*. Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics 11. Oxford: Oxford University Press. 224–236.
- Simon Eszter & Sass Bálint 2012. Nyelvtchnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*: 243–264.

Az előadás az **NKFI 125070** és **125206** keretei között készült.